

Privé-financiële structuren en methodologische problemen

Naar aanleiding van publikaties betreffende de Zuidelijke Nederlanden en het Luikse (veertiende tot achttiende eeuw)

L. VANBUYTEN

De sectie Geschiedenis van het zesentwintigste Vlaams Filologencongres, dat plaats vond te Gent van 29 tot 31 maart 1967, had als algemeen thema gekozen 'Bronnen en methoden voor de studie van de vermogensgroepen van de late Middeleeuwen tot de negentiende eeuw'¹. Dit gelukkig initiatief had zijn aanzet gevonden (geen inspiratie, want ook hier te lande hield men zich sedert lang met dergelijke onderzoekingen bezig!) in het op 15 en 16 mei 1965 te Saint-Cloud, onder het voorzitterschap van E. Labrousse gehouden Colloque d'histoire sociale². Te Gent had R. van Uytven het in een brede en synthetiserende zin over de methode en over de verschillende mogelijkheden van de aanpak van een studie der stedelijke vermogensgroepen; ofschoon hij in zijn betoog vooral de veertiende tot en met de zestiende eeuw in het oog hield, mag beweerd worden dat zijn beschouwingen vaak ook voor de zeventiende en voor de achttiende eeuw valabel zijn. Hij pleitte enerzijds voor een 'impressionistische' (bedoeld wordt: over alle mogelijke facetten handelende en niet alleen een statische) beoefening der sociale geschiedenis en anderzijds voor de inschakeling of voor de situering van de afzonderlijk onderzochte gevallen (personen, families, groepen) in een soort financiële gradatie der individuen binnen een bepaalde stad, een gradatie verkregen op basis van een bewerking der zogenoemde 'capitatiebe-

1. De tekst der referaten en hun bespreking vindt men in de *Handelingen van het XXVIe Vlaams Filologencongres* (Gent, 1967): R. van Uytven, 'Bronnen en methoden voor de studie van de vermogensgroepen in de steden (14e-16e eeuw)', *ibidem*, 377-393 (recensie in *BGN*, XXII (1969) 353); J. Craeybeckx, 'Stedelijke bronnen voor de studie van de vermogensgroepen in de 18e eeuw', *ibidem*, 394-402 (recensie in *BGN*, XXII (1969) 368); J. Hannes, 'Kwantitatieve methode en sociale geschiedenis', *ibidem*, 402-407 (zie ook *idem*, 'L'histoire sociale: problèmes de methode et application aux sources bruxelloises du XIXe siècle', *Cahiers bruxellois*, X (1965) 240-267, zie *BGN*, XXII (1969) 415 en H. Balthazar, J. de Belder, J. Hannes en J. Verhelst, *Bronnen voor de sociale geschiedenis van de XIXe eeuw (1794-1914)*. Interuniversitair centrum voor hedendaagse geschiedenis. Bijdragen, XVIII (tweede bewerkte en aangevulde uitgave; Leuven-Parijs, 1965); Th. van Tijn, 'Sociale geleidingen in Amsterdam, ca. 1855-1891', *ibidem*, 407-415.

2. Gepubliceerd als *L'histoire sociale. Sources et methodes. Colloque de l'école normale supérieure de Saint-Cloud (15-16 mai 1965)* (Parijs, 1967). Ook het colloquium van 1966 in de Sorbonne, ingericht door professor R. Mousnier, was aan deze problematiek gewijd: R. Mousnier, ed., *Problèmes de stratification sociale. Actes du colloque international (1966)*. Publications de la Faculté des Lettres et Sciences humaines de Paris-Sorbonne, reeks Recherches, XLIII (Parijs, 1968).

Reeds op het Internationaal congres der historische wetenschappen te Rome in 1955 had E. Labrousse belangstelling gevraagd voor de studie der vermogensgroepen tijdens de achttiende en negentiende eeuw: 'Voies nouvelles vers une histoire de la bourgeoisie occidentale aux XVIIIème et XIXème siècles (1700-1850)', *Comitato internazionale di scienze storiche. X congresso internazionale di scienze storiche. Roma 4-11 settembre 1955. Relazioni*, IV, *Storia moderna* (Florence, 1955) 365-396. Het discussieverslag in: *Atti del X congresso internazionale di scienze storiche. Roma 4-11 settembre 1955. Comitato internazionale di scienze storiche* (Rome, 1957) 514-530.

lastingskohieren' en van documenten met een gelijkaardig karakter. Deze gradatielijst fungeert bij hem als het ware als een middel om sneller algemeen geldende resultaten te bekomen³. J. Craeybeckx zocht dit laatste op het gebied der steekproeven. Hij behandelde de achttiende eeuw en besprak één typische bronnenreeks, waarvan de mogelijke geschiktheid voor een statisch vermogensgroepenonderzoek traditioneel erkend werd, de zogenoemde 'Staten van Goed'; hij rapporteerde over de studie ondernomen voor Gent tijdens de periode 1735-1740.

Het probleem liet de historici niet onverschillig. Aflevering twee van de vierentachtigste jaargang (1971) van het *Tijdschrift voor Geschiedenis* werd een thematisch nummer, gewijd aan de 'Sociale stratificatie en mobiliteit in het verleden'. Van de dertien bijdragen interesseren ons vooral die van J. Mertens over 'Middeleeuwse sociale structuren. Enkele kanttekeningen' (252-261) en van R. van Uytven en W. Blockmans over 'De noodzaak van een geïntegreerde sociale geschiedenis. Het voorbeeld van de Zuidnederlandse steden in de late middeleeuwen' (276-290). In de andere bijdragen wordt het probleem van de indeling in vermogensgroepen door zijn integrering in het totaal van het sociale stratificatieprobleem niet zo primair gesteld. In hun artikels hebben Mertens, Van Uytven en Blockmans nog eens de conclusies van 1967 onderschreven. Zij onderstrepen echter vooral het strikte fiscale karakter van de belastingkohieren en zij zijn zich wel bewust van de moeilijkheden om de daarin gevatte gegevens tot sociale indices om te werken.

Herhalen wij de voornaamste in bovengenoemde geschriften gestelde werkthema's: een impressionistische en evolutieve bestudering der sociale situaties met gebruikmaking van alle soorten bronnen en gegevens; een situering der gevallen in een valabel gradatiestelsel; het gebruik maken van een waardevolle bronnenreeks die kan gelden als een statisch steekproefdocument. Enige min of meer recente studies en artikels zijn bedoeld als een bijdrage tot de oplossing van de gestelde problemen. Deze publikaties geven de gelegenheid om nader in te gaan op de methodologie van de studie der privé - financiële en sociale structuren.

A. DE GENTSE STATEN VAN GOED

De staten van goed van de sterfhuizen der Gentse poorters tussen 1735 en 1740 of, zo men wil, van ca. 1738, zouden een dergelijke waardevolle bronnenreeks vormen die als een statisch steekproefdocument kan gelden. Op dit door licentiaat L. Vanaverbeke ondernomen onderzoek was het hogergenoemde rapport van Craeybeckx te Gent in 1967 gebaseerd. Vanaverbeke had te Gent eerst onder leiding van Craeybeckx en Scholliers en later van deze laatste alleen een experiment gewaagd met dit materiaal⁴, op basis van het voorbeeld geleverd door A. Daumard en F. Furet aan de hand van de Parijse huwelijkscontracten uit het midden der achttiende eeuw⁵. Het is die licentieverhandeling welke in 1969 bij het Gemeentekrediet van België van de pers kwam⁶.

3. Zie zijn resultaten voor Brugge (1316), Gent (1320), Mechelen (1370), Leuven (1390), Dordrecht (1399), Ninove (1408), Namen (1444), Kortrijk (1488), en Brugge (1490) in: 'Plutokratie in de 'oude democratieën der Nederlanden'', *Handelingen der Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, XVI (1962) 373-409, vooral 381-400.

4. Craeybeckx, 'Stedelijke bronnen', 396; J. Dhondt, 'Lijst van de doctoraats- en licentiaatsverhandelingen, voorgelegd aan de sectie geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Gent van 1952 tot 1967 en publicaties daaruit voortgevloeid', *Studia Historica Gandensia*, C (1968) 54.

5. A. Daumard en F. Furet, *Structures et relations à Paris au milieu du XVIIIe siècle*. Cahiers des Annales, XVIII (Parijs, 1961).

6. L. Vanaverbeke, *Peiling naar de bezitsstructuur van de Gentse bevolking omstreeks 1738*. Pro

Dat deze publikatie een belangwekkende gebeurtenis is, mag wel even beklemtoond worden. Daar het tevens gaat om één element van het brede onderzoek waarop de historici zo hameren, dient een beoordeling van het onderhavige werk gesteld te worden op het ruimer vlak van de methodologie der historisch-sociale navorsing. Het boek verdient omwille van zijn pionierskarakter veel waardering. Hoe is Vanaverbeke te werk gegaan?

De keuze der chronologische beperking van de steekproef tot de jaren rond 1738 wordt verantwoord op pagina 7 van deel I, waar blijkt dat schr. de conclusies van zijn onderzoek wil toetsen aan de reeds door J. Craeybeckx geboekte resultaten betreffende de economische enquête naar de toestand van de manufacturen en van de meeste neringen te Gent uit het genoemde jaar⁷ en aan de verworvenheden van de kennis op het gebied der Gentse economische geschiedenis van die periode. Vanaverbeke poneert dus een verband op korte termijn tussen de individuele financiële situaties en de economische conjunctuur.

De 'Voorstelling van het Bronnenmateriaal' gebeurt in hoofdstuk 1 (17-23). De staten van goed zijn uitvoerige boedelbeschrijvingen van de sterfhuizen te Gent, waar minderjarigen, dat wil zeggen wezen, als erfgenamen voorkwamen. Schr. onderzoekt terloops op welke leeftijd de personen, wier inboedel geïnventariseerd werd, overleden zijn. Hij doet dit aan de hand van een steekproef, namelijk voor de Gentse Sint Salvators-, de Sint Jacobs- en de Sint Pietersparochie. 20,9 % waren van 26 tot 40 jaar oud, 55,7 % van 41 tot 65 jaar en 23,4% 66 jaar en ouder. Daaruit besluit Vanaverbeke dat de overgrote meerderheid ... op een gevorderde leeftijd gestorven is. Dan volgt een uiteenzetting over de juridisch-administratieve totstandkoming van een staat van goed, besloten door enige theoretische beschouwingen over voogdijenschap en 'houdenisse'.

De methode van onderzoek vormt het onderwerp van hoofdstuk 2 (25-36). Na onderlijnd te hebben van welke bevolkingsgroepen bij bepaling geen staat van goed nagelaten werd, namelijk sterfhuizen zonder wezen, reguliere geestelijken en de genieters van armensteun - want dezen dienden heel hun schamele nalatenschap aan de steunverlenende instelling te geven, bespreekt schr. de voor zijn onderzoek geschikte gevallen: 1) de fysieke personen en de rechtspersonen, 2) de Gentse poorters, (gedeeltelijk) de inwoners van de Sint Pietersheerlijkheid en de bewoners van Meulestede en van de heerlijkheid Nieuwland en tenslotte de Gentse buitenpoorters (gedeeltelijk?) wier minderjarige erfgenamen te Gent woonden, 3) de 'bekwame' personen, dat wil zeggen de niet onder voogdij staanden, dus niet: de minderjarigen, de geestesgestoorden, de gehuwde vrouwen die geen handel dreven of een ander beroep uitoefenden. Deze geschiktheid bepaalde schr. op basis van het huidige Belgische burgerlijk wetboek!

Uit de staten van goed, die een boedelbeschrijving bieden van zowel het bezit van de afgestorvene als van dit van de overlevende huwelijkspartner, scheidt Vanaverbeke het aandeel van beide partners. De bij het overlijden van onbekwame gehuwde vrouwen opgestelde staat van goed diende dus niet geëlimineerd te worden, omdat het bezit van de echtgenoot er uit kon afgezonderd worden. Waren beide huwelijkspartners juridisch bekwaam, dan kon één staat van goed voor beiden gebruikt worden. Aldus werden

Civitate. Historische uitgaven, XXIV (2 dln; Brussel, 1969). Verder dan het stadium van de licentieverhandeling is het boek echter niet gevorderd; zelfs het bibliografisch apparaat werd niet *up to date* gehouden. Bijvoorbeeld het verschijnen van het tweede deel van C. Verlinden, e.a., *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen*. Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven, door de Faculteit van de Letteren en de Wijsbegeerte, CXXXVI en CXXXVII (Brugge, 1965) wordt in de nabije toekomst gesteld (15 en 37).

7. J. Craeybeckx, 'Les industries d'exportation dans les villes flamandes au XVIIe siècle, particulièrement à Gand et à Bruges', *Studi in onore di Amintore Fanfani*, IV (Milaan, 1962) 448-453.

- volgens de Costumen - tot de goederen van een gehuwde man gerekend: 1) de goederen in gemeenschap, 2) de eigen goederen bij huwelijkscontract in het huwelijk gebracht en 3) de tijdens het huwelijk geërfde goederen. Deze keuze van het persoonlijke, in plaats van het samengevoegde bezit, gebeurde, omdat ten eerste de ene partner slechts onrechtstreeks kon beschikken over de goederen van de andere, ten tweede zulks beter aantoonde wat de economisch actieve partner bezat en ten derde de vergelijking met goederenstaten van alleenstaanden beter opgaat. Toegegeven wordt dat in de praktijk wél genoten werd van de inkomsten van de andere partner! Aldus werden 487 gevallen verzameld.

Vanaverbeke onderzoekt vervolgens de verhouding tussen het aantal meerderjarige sterfgevallen en het aantal staten van goed; hij doet dit bij wijze van proef voor de Gentse Sint Baafsparochie. In tegenstelling tot de resultaten van Daumard en Furet (51,2 à 58,4 %), is de representatiewaarde hier vrij laag: 12 à 13%. Tenslotte berekent schr. dat de 487 geschikte gevallen iets meer dan 5% van de toenmalige 'bekwame' Gentse bevolking vertegenwoordigden.

In hoofdstuk 3, de 'Elementen van een sociaal-economische structuur' (37-47), bespreekt Vanaverbeke het door hem gebruikte model van een bezitsinventaris⁸. Naast de personele toelichtingen, naam en beroep der echtgenoten, sterfdatum van de eigenaar van het bestudeerde bezit, parochie van het sterfhuis, bronnenvermelding, is in het model een plaats voorzien voor A) de niet-uitgezette roerende goederen (1) gereed geld, 2) inboedel, 3) vorderingen, 4) schulden) B) de uitgezette roerende goederen, renten, obligaties, aandelen, cijzen, enz. en C) de niet-uitgezette en uitgezette onroerende goederen (1) kasteel of buitenverblijf, 2) huizen of hoeven, 3) niet-agrarische industriële goederen, 4) agrarische goederen, 5) gronden, 6) hoeven met gronden). Dit model heeft tevens oog voor oppervlakte, opbrengsten en waarde der goederen. 'Memorie'-artikels, dat wil zeggen goederen die het voorwerp waren van een juridische betwisting, werden gewoonweg weggelaten! Van een ontduiking bij de declaratie van de goederenstaat schijnt weinig spraak geweest: er diende immers geen erfenisrecht betaald te worden.

Het bepalen van een beroep van de bestudeerde personen - een onderneming waarbij ook van andere bronnen dan alleen maar van de staten van goed diende gebruik gemaakt - was de sleutel tot het onderscheiden van tien socio-professionele categorieën (aantal): edellieden zonder beroep (16); hogere ambtenaren en officieren (20); geestelijken (4); personen met een vrij beroep (7); kooplui (30); lager personeel van de openbare diensten (31); producenten (124); handelaars en personen in het vervoerwezen werkzaam (149); land- en tuinbouwers (23); bejaarden, weduwen en weduwnaars en jonge dochters zonder beroep (18) en onbepaalden (21); daarnaast kwamen nog 44 armen. De leden van groep tien worden ook diversens genoemd. Voor personen die meerdere beroepen uitoefenden werd het primerende beroep als leidraad gekozen.

De gegevens betreffende de 487 gevallen werden gepubliceerd in deel II (13-452). Een 'Alfabetische index van namen van de bestudeerde personen met hun beroep en hun socio-professionele categorie' (453-465) en de lijst der 44 armen (467-468) vervolledigen dit deel.

Hoofdstuk 4 in deel I, 'Peiling naar de bezitsstructuur van de Gentse bevolking omstreeks 1738' (49-62), brengt de conclusies, waarvan wij de voornaamste weergeven. Vanaverbeke onderscheidt vier soorten bezitsstructuren. 209 personen bezaten uitsluitend niet-uitgezette roerende goederen (Rnu); producenten, handelaars en diversens vormden hier de

8. Geïnspireerd op H. Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de goeode burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal- economische stand ten tijde van Maria Theresia*. Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, klasse der letteren, XIV, nr. xvii (Brussel, 1952) 105-160.

meerderheid (189). Tot de tweede bezitsstructuur werd gerekend wie niet-uitgezette onroerende goederen ofwel uitgezette roerende goederen (Ru), ofwel niet-uitgezette onroerende goederen (ORnu), ofwel uitgezette onroerende goederen (ORu) bezat; 101 personen, meestal producenten en handelaars (69) behoorden tot deze groep. Wie over Rnu + ORnu + Ru, of over Rnu + ORnu + ORu, of over Rnu + Ru + ORu beschikte was lid van de derde bezitsstructurele klasse: 83 mensen met een meerderheid (60) van kooplui, producenten en handelaars. 94 personen bezaten Rnu + ORnu + Ru + ORu; in deze groep waren vooral aanwezig: edellieden zonder beroep, hogere ambtenaren en officieren, kooplui, lager personeel der openbare diensten, producenten en handelaars.

Van de meeste socio-professionele categorieën wordt de aard en de grootte gegeven van het bezit van een 'ideale' doorsnee-man. Zijn inkomen wordt vergeleken met het jaarloon van een Gentse ongeschoolde arbeider ca. 1738. Telkens wordt het geval van één typisch vertegenwoordiger als voorbeeld gesteld. Was de categorie te zwak vertegenwoordigd, dan beperkte schr. zich tot een voorbeeld. Op basis van de verhouding van iedere beroepsgroep ten opzichte van het aandeel in het totaal van de jaarlijkse opbrengsten van goederen heeft schr. gepoogd de sociale niveaus in de toenmalige Gentse maatschappij te benaderen; deze verhouding wordt in een coëfficiënt uitgedrukt. Schr. illustreert en nuanceert zijn besluiten door middel van grafische voorstellingen van de bewerkte materie (67-83): per categorie (+ aantal) de gradatiewaarde van 1) de Rnu, 2) de jaaropbrengst der Ru en/of ORu, 3) de jaaropbrengst der Ru, 4) de jaaropbrengst der Oru en tenslotte het aandeel der categorieën in het bezit der ORnu. Een doorsnee-eigenaar van uitgezet goed toonde ca. 1738 meer belangstelling voor onroerende goederen (gronden, huizen, enz.); zijn inkomsten schommelden van 3.000 tot 6.000 gr. VI. wat zijn 'roerende' (renten, enz.) en van 6.000 tot 12.000 gr. VI. wat zijn onroerende goederen betrof.

Hogergeschetste werkwijze kan zeker niet volledig bevredigend genoemd worden. Enige vragen en bedenkingen rezen bij ons op.

Waarom zoeken naar geschikte gevallen (hdst. 2)? En waarom diende dit op een toch erg anachronistische wijze te gebeuren, op basis van de inhoud van het huidige Belgisch burgerlijk wetboek? Mag men in die staten van goed iets anders zien dan het einde van een familiale eenheid op het gebied van de bezitsstructuur en het begin van minstens twee nieuwe situaties: eerst het gedunde bezit van de overgebleven echtgenoot en vervolgens het nieuwe bezit van de erfgenaam of erfgenamen van de overledene? In plaats van een louter statisch beeld te geven, schijnen de staten van goed integendeel de mogelijkheid te bieden een gedeeltelijk evolutief beeld van een familiaal bezit op te hangen, vermits de oorsprong van elk onderdeel van de bezitsinventaris diende genoteerd te worden (deel I, 30). Een gedeeltelijk beeld slechts, omdat de tijdens het huwelijk verkochte goederen bij bepaling niet opgenomen worden! In deze historische optiek zijn dus alle gegevens van de staten volkomen bruikbaar. - Deze zienswijze kan 'impressionistisch' genoemd worden.

A fortiori kan de vraag gesteld worden of schr. wel voldoende zekerheid kan krijgen over het al dan niet zonder-beroep-zijn van een echtgenote; de beroepsbepaling was immers moeilijk (*ibidem*, 37-38). Mag men zo maar de mogelijke hulp van een echtgenote, zogenaamd zonder beroep, in een handelszaak over het hoofd zien! Een gans gezin kan immers officieus in de onderneming betrokken zijn. Zo iets wordt zelden op papier gezet. Mogelijk wordt zulks wel weerspiegeld in een breed gestelde bezitsstructuur.

Het elimineren van 'memorie'-artikels (hfdst. 3) lijkt ons eveneens betwistbaar tot foutief. In een evolutieve methode zou dit probleem zich niet stellen. Renten, obligaties, aandelen en cijzen zijn geen roerende (deel I, 44), maar onroerende goederen! Een oppervlakkig

lezer zou zich in de conclusies van hoofdstuk 4 kunnen verliezen, indien deze fout hem in de loop van het betoog ontgaan was.

Dat het kopen van een ambt door het betalen van een *engagure*⁹ een investeringsvorm was, kan aanvaard worden (*ibidem*). Wanneer men echter de jaarlijkse wedde als een vorm van interest gaat beschouwen en opnemen in de bezitstabellen, dan stellen zich problemen van onderlinge vergelijkbaarheid: het loon- of weddeëlement was immers voor de andere personen in die bezitsstructuur niet opgenomen.

Wij vragen ons ten andere af of de vergelijking van het jaarlijkse inkomen uit Ru + ORu met het jaarloon van een Gentse ongeschoolde arbeider (hdst. 4) wel gelukkig is. Gaat het niet om twee diametraal tegenovergestelde elementen? Vooral voor de kooplui moet dit wel opvallen; in deze laatste socio-professionele groep was de waarde van Rnu vrij hoog, blijkbaar ten gevolge van hoge investeringen in handelsgoederen, wat een ruim bedrijfsinkomen impliceert. Dit laatste was dan weer bij bepaling afwezig, bijvoorbeeld voor de edellieden zonder beroep. Ook hier denken wij onwillekeurig aan de noodzaak van een impressionistische werkwijze.

Ofschoon Vanaverbeke in hoofdstuk 1 (17-18) overtuigd blijkt te zijn van de noodzaak om het element 'leeftijd bij het overlijden' in zijn onderzoek te laten meespelen, komt zulks in zijn conclusies niet te pas. Dit moet nochtans een grote rol gespeeld hebben in de situatie der bezitsstructuren. Een oudere persoon heeft immers veel meer dan een jongere de kans gekregen zijn bezit te vergroten, hetzij door overtapping uit gemaakte bedrijfs-winsten of uit ambtsverdiensten, hetzij uit bezitsopbrengsten, hetzij door erfenissen, enz. De door schr. op pagina 18 aanvaarde leeftijdsschijven 26-40 jaar en 41-65 jaar zijn wel erg breed en weerspiegelen onvoldoende de ware overlijdensdata. Sterven op een gevorderde leeftijd en nog minderjarige wezen nalaten is niet erg in overeenstemming met elkaar, tenzij dan als gevolg van een tweede (enz.) huwelijk of van een echtverbintenis op een gevorderde leeftijd, vooral dan wat de man betreft. Vergeten wij ook niet dat na een eventueel eerste huwelijk ook een bezitsverdeling kan hebben plaatsgevonden. De leeftijd bij het overlijden en de rangorde van het huwelijk lijken ons essentieel en mogen zeker niet slechts door middel van een steekproef onderzocht worden; deze gegevens dienen zoveel als mogelijk is aan het basisdocument toegevoegd.

Ook de invloed van de economische conjunctuur op de bezitsstructuur is niet uit de verf gekomen (deel I, p. 7). Wij denken dat het onderzoek daarvoor chronologisch te beperkt was, - en dit mag van onzentwege geen verwijt genoemd worden. Op korte termijn is een dergelijke invloed zeker niet te meten. Wij hebben reeds de elementen tijd en invloeden van buiten besproken. Ook op de uiterlijke tekenen van welstand is die conjuncturele invloed niet zo direct zichtbaar en wel door de mogelijke wisselwerking tussen bedrijf of ambt en kapitaalbezit. Tenslotte dient dan nog een onderscheid gemaakt tussen de handels- en de industriële conjunctuur en de sector der huur- en pachtprizen en deze der rentevoeten. Beide laatste zijn tot nu toe vrij stiefmoederlijk behandeld in de Belgische historiografie.

Wanneer Vanaverbeke op pagina 23 van deel I spreekt van een vergelijkbaarheid van zijn resultaten met deze betreffende lokaliteiten elders in de Zuidelijke Nederlanden, maakt hij

9. Bedoeld wordt hier het medianaat. Zie R. Boumans, 'De ambtenaren. V. Wethouders en stedelijke functionarissen in de 16de, 17de en 18de eeuw', *Flandria Nostra*, V (Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1960) 421.

10. A. Louant, 'Inventaire des archives de la chambre pupillaire de Louvain', *Archives générales du royaume. Travaux du cours pratique d'archivéconomie donné pendant les années 1928-1931 par J. Cuvelier* (Tongeren, 1932) 133-158.

dit afhankelijk van de voorwaarde 'dat dit natuurlijk moet geschieden op basis van hetzelfde bronnenmateriaal als het (zijne)'. Ongetwijfeld heeft hij slechts aan de Vlaamse documentatie gedacht. Bieden de archieffondsen der Brabantse weeskamers evenveel mogelijkheden? De Leuvense¹⁰ bijvoorbeeld, zeker niet. De sterfhuisinventarissen zijn slechts voor de periode 20 november 1717 - 20 januari 1787 fragmentarisch bewaard. De ruggegraatdocumentatie wordt voor deze weeskamer gevormd door de verantwoordingsrekeningen der voogden en der curatoren, vanaf 1567, maar eerst volledig vanaf ca. 1610 tot het einde van het oude regiem¹¹, zodat de navorser bij dit onderzoek op basis van een reeds verdeeld bezit aan een reconstructie van de sterfhuisinboedel zal dienen te beginnen om enige informatie over de bezitsstructuren te verkrijgen.

Vermits schr. het op pagina 25 heeft over het bezit der door de armenkamer gesteunde paupers, die hun schamele goederen aan de steunverlenende liefdadige instelling moesten nalaten, willen wij er aan herinneren dat in de rekeningen van die caritatieve organisaties, onder de ontvangsten, de resultaten geboekt worden van de eventuele verkoop van die armengoederen. Natuurlijk is het niet altijd mogelijk om uit te maken of niet een deel van dit bezit voor eigen gebruik door de liefdadige instelling in kwestie bewaard werd.

Met deze bedenkingen wilden wij de beoefenaars der becijferde sociale geschiedenis tot een moment van bezinning aansporen, opdat zij de tot nu toe moeizaam ontwikkelde theorieën en methoden in de richting van een dichtere benadering van de historische realiteit zouden laten evolueren. Onderhavig werk biedt nochtans genoeg nieuwe ideeën om voor een vrij lange tijd te behoren tot de literatuur die niet over het hoofd mag gezien worden.

B. DE LUIKSE NOTARISPROTOCOLLEN

Van een evolutieve aard en beantwoordend aan de noodzaak een 'impressionistisch' beeld der privé-financiële structuren op te hangen, zijn de resultaten verkregen door de bestudering van de notariële documentatie. Een groep historici van de Rijksuniversiteit te Luik, onder de leiding van de professoren P. Harsin en E. Hélin, zag het grootste beletsel om die enorm rijke mijn van inlichtingen aan te boren in de volumineusheid en in de onoverzichtelijkheid van die documentaire massa. Reeds een paar keer heeft zij aan de wereld der Belgische historici uiteengezet op welke wijze zij, door een mecanografische bewerking der Luikse notariële protocollen, dit voornamelijk beletsel aan het wegwerken is. Dit gebeurde onder andere in een lezing door mevrouw P. Pieyns-Rigo en de heren Cl. Desama en J. Pieyns op het eenenveertigste congres van de federatie van de kringen voor oudheidkunde en geschiedenis van België, dat van 3 tot 6 september 1970 te Mechelen plaatsvond¹², en ook in een referaat van mevrouw Pieyns op het colloquium over 'Het gebruik van computers en het onderzoek in de menswetenschappen', georganiseerd door de vereniging van archivarissen en bibliothecarissen van België te Brussel van 25 tot 27 februari 1971¹³. Bij deze omvangrijkheid van de zeventiende- en achttiende-eeuwse

11. *Ibidem*, 151-155; J. Cuvelier, *Inventaire des archives de la ville de Louvain*, I (Leuven, 1929) 252-253.

12. P. Pieyns-Rigo, Cl. Desama en J. Pieyns, 'Informatique et protocoles de notaires: Essai de traitement automatique d'actes notariés liégeois des XVIIe, XVIIIe et XIXe siècles', *Annalen van het XLIIe congres van de federatie van de kringen voor oudheidkunde en geschiedenis van België* (Mechelen, 1971) 367-373.

13. P. Pieyns-Rigo, 'Formalisation de contrats passés devant des notaires liégeois du XVIIIe siècle', *L'utilisation des ordinateurs et la recherche en sciences humaines. Archief- en bibliotheekwezen in België. Extranummer*, V (Brussel, 1971) 121-131.

documentatie voegen zich ons inziens voor de middeleeuwse en de zestiende-eeuwse massa's notariële protocollen, stedelijke schepenregisters van de willige rechtspraak en kerkelijke verzamelingen met hetzelfde karakter (vooral de bundels testamenten en huwelijkscontracten geregistreerd door een kerkelijk functionaris), nog de interpretatiemoeilijkheden van de diplomatieke formuleringen en van de 'vertalingen' der privé-rechtelijke gebruiken. Een diepgaande interpretatieve voorstudie, mede van rechts-historische aard, dringt zich voor deze bronnen op. Een onderzoek betreffende het vijftiende-eeuwse Leuven, uitgevoerd onder het promotorschap van J. A. van Houtte en onder onze assistentie¹⁴, staft ons in deze mening. Een andere moeilijkheid voor het mecanografisch bewerken geldt voor heel het Oude Regiem: de eindeloze variabiliteit der doop- en der familienamen (zodanig der 'herkenningsnamen'), die een voorafgaandelijke interpretatie en identificatie en een gelijkschakeling onder een gekozen basisnaam noodzakelijk maken. Ondanks ons geloof in een computerbewerking, blijven wij overtuigd dat de basisbeletsels voor een dergelijk onderzoek dezelfde blijven als voor een gewone niet-mecanografische aanpak, namelijk de reusachtig grote bewerkingstijd en het gebrek aan 'werkkrachten'.

Een misschien pretentieloze, maar niettemin revelerende introductie tot die Luikse notariële documentatie biedt een bijdrage van M. Deschesne, een historicus uit het hogergenoemde Luikse milieu: 'Fortunes de Liégeois à la fin du XVIIIe siècle'¹⁵. Uit de protocollen van notaris Antoine-Joseph Ansiaux (1774-1794; 1805-1821) lichte Dechesne typische voorbeelden van notariële stukken betreffende de 'scheiding en deling' van Luikse fortuinen van verschillende aard en samenstelling: het tegelijk onroerend en roerend bezit van handelaars, ambtenaren en industriëlen en de eigendommen van renteniers. Hij wijdde tevens een paragraaf aan het voorkomen van onbelegd kapitaal in baar geld in de nalatenschappen. Dechesne's voornaamste besluit is zeker het feit dat het zeer goed mogelijk bleek uit die documenten de samenstelling van het fortuin te leren kennen, maar dat het succes echter geringer was betreffende de waarde van de patrimonia in kwestie. Ook de staten van goed blijken ten andere dit nadeel te vertonen.

Dechesne's onderzoek probeerde statische toestanden te achterhalen. Vergeten wij echter niet dat de grote massa der notariële documenten bestaat uit stukken die vooral de evolutieve studie der privé-financiële structuren kunnen ten goede komen: verkoopcontracten, pachtbrieven en huurcelen, rentetitels, huwelijkscontracten, testamenten, emancipatiebrieven, enz.

C. DE CAPITATIEBELASTINGEN, DE PENNINGKOHIEREN EN DE BELASTINGEN OP HET ONROEREND VERMOGEN

Het wordt door de sociaal historicus als een ideaal beschouwd gebruik te kunnen maken van een valabel gradatiestelsel, om daarin de individuen waarover gegevens van privé-financiële aard verzameld werden, te kunnen situeren. Hij zou dan moeten kunnen beschikken over personele belastinglijsten gebaseerd op de inkomsten uit het onroerend bezit en uit het bedrijf van die bestudeerde individuen. Dit ideaal zal echter wel nooit bereikbaar zijn. De onder de vage verzamelnaam 'capitatiebelastingen' bekend staande

14. Mejjuffrouw C. Verbeeck's onuitgegeven licentieverhandeling over 'De Leuvense schepenregisters en hun bruikbaarheid voor de studie der privé-financiële toestanden. Het voorbeeld der XV-eeuwse leden van het geslacht Pynnock' (Leuven, 1971).

15. M. Dechesne, 'Fortunes de Liégeois à la fin du XVIIIe siècle', *Le vieux Liège*, VII, nr. clxiv (1969) 345-360.

directe imposities en de zogenoemde penningkohieren hebben altijd betrekking ofwel op slechts één, ofwel op lang niet alle personele inkomsten of belastbare bezittingen en bedrijfspvormen. Dit is trouwens niet alleen voor de Zuidelijke Nederlanden en het Luikse het geval¹⁶. Een kritische financiële voorstudie blijft nodig om het karakter, de bruikbaarheid en de waardeschaal van dergelijke lijsten te achterhalen¹⁷.

Alle soorten 'capitaties' en penningbelastingen, of het nu gaat om de Brabantse 'hoofd, peerde ende beestegelden', die meer op de waarde van het bedrijf sloegen, of om de huishuurgelden en de penningbelastingen, die de waarde en/of de inkomsten van onroerende goederen (met een speciaal belastingsregime voor eigenaar en gebruiker) in het oog hielden, of om belastingen op uiterlijke tekenen van rijkdom - en hier denken wij aan imposities op het aantal schouwen, op meiden en knechten, op vensters, op rijtuigen, enz. -, alle¹⁸ hebben zij de historicus wel iets te leren over de persoonlijke situatie van individuen binnen een afgeijnde gemeenschap. Betreffende deze aflijning en lokaliserings valt ook wel iets te zeggen. De penningkohieren¹⁹ bijvoorbeeld, zijn niet personeel, maar wel zakelijk (per onderscheiden goed) geredigeerd; het volstaat niet de gegevens van een kohier binnen één belastinggebied (een stad, een plattelandsomschrijving) per individuele eigenaar om te werken, vermits zo alle buiten het gebied gesitueerde goederen, behorend aan eigenaars van binnen de omschrijving, aan het onderzoek ontsnappen. Houdt men rekening met het feit dat een eigenaar over een globaal onroerend bezit kon beschikken dat territoriaal verspreid lag²⁰, dan wordt het duidelijk dat het gebruik van de penningkohieren, hoe rijk hun inhoud ook mag zijn, slechts binnen zeer uitgestrekte territoriale omschrijving voor privé-financiële onderzoeken enigszins de volledigheid kan bereiken, en met andere woorden schier onmogelijk wordt indien men niet op een zeer talrijke ploeg technische medewerkers kan rekenen. Natuurlijk blijft ieder detail van een geheel interessant voor het onderzoek.

De beter bewerkbare capitatielijsten bieden resultaten die echter steeds een nog onvolkomen benadering geven van dat 'ideale' gewenste resultaat. De instructie-gegevens bij de in Brabant voor 1702 geheven 'generaele capitale impositie' zijn typisch voor het 'losse' a priori-karakter der gradatieschalen; het is tevens vrij duidelijk dat zij slechts de

16. J. Meuvret, 'Les données démographiques et statistiques en histoire moderne et contemporaine', *L'histoire et ses méthodes*. Encyclopédie de la Pléiade (Parijs, 1961) 904-905 (vooral slaand op Franse toestanden); A. C. J. de Vrankrijker, *Geschiedenis van de belastingen*. Fibulareeks, X (Bussum, 1969) 43-46 (voor de Verenigde Provinciën).

17. De reeds oudere studie van E. Hélin, *Les capitations liégeoises. Recherches sur la fiscalité des états de la principauté de Liège et du comté de Looz*. Anciens Pays et Assembles d'états, XXI (Leuven-Parijs, 1961) blijft hiervoor een typisch voorbeeld. Zie ook: *idem*, 'A la recherche d'une mesure des inégalités de fortune: l'apport des rôles fiscaux liégeois', *De belasting in het raam van stad en staat. Internationaal colloquium Spa 6-9 september 1964. Handelingen*. Pro Civitate. Historische uitgaven, XIII (Brussel, 1966) 143-167 (met discussieverslag).

18. G. Bigwood, *Les impôts généraux dans les Pays-Bas autrichiens. Etude historique de législation financière* (Parijs-Brussel, 1900) 47-110, *passim*, en 111-160.

19. Uit de literatuur over dit onderwerp citeren wij: M. A. Arnould, 'L'impôt sur le capital en Belgique au XVIe siècle', *Le Hainaut économique*, I (1946) 15-45 en J. Craeybeckx, 'La portée fiscale et politique du 100e denier du duc d'Albe', *Recherches sur l'histoire des finances publiques en Belgique*, I. *Acta Historica Bruxellensia*. Travaux de l'institut d'histoire de l'Université Libre de Bruxelles, I (Brussel, 1967) 343-374.

20. L. van Buyten, 'Grondbezit en grondwaarde in Brabant en Mechelen volgens de oontegeningen voor de aanleg der verkeerswegen in de achttiende eeuw', *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, XVIII (1963) 91-124.

hoofdbedrijfsomvang en de uitwendige tekenen ervan als taxatiebasis gebruikten. Aan het bestaan van nevenberoepen en -inkomsten werd blijkbaar geen aandacht besteed. Ter illustratie volgende uittreksels²¹:

Alle coopliden ende ambachtlieden winckel houdende, alle brieders inde hoofsteden ende inde gene van Diest ende Lier sullen worden getaxeert ter discretie ende declaratie als vooren 30, 20, 10 [gulden].

Alle coopliden ende ambachtlieden doende cleyne hanteringhe oft neringe sullen worden getaxeert ter discretie ende declaratie als vooren 8, 6, 4 gulden.

Alle andere ambachtlieden wesende van het minste trafficq, alle handtwerckers, arbeijders, ende dienstboden soo knechten als meijskens te verschieten door den meester oft meesteresse elck van hen 1 [gulden] ... Alle gehouwde vrouwen van alle de voor-seide persoonen, in dese instructie begrepen sullen vervath wesen inde somme daer op hunne mans hier voorens getaxeert syn.

Even problematisch is het afzonderlijk gebruiken van de zogenoemde 'schouwgeldlijsten' der belastingen die per schouw onveranderlijk een zelfde bijdrage aanrekenden. Deze uiterlijke tekenen van de grootte der huizen vormen geen maatstaf voor de waarde van het huis en van de financiële sterkte van de bewoner, desgevallend van de eigenaar ervan, omdat een klein huis, met slechts één schouw, bijvoorbeeld, in het centrum van de stad op een gunstige plaats gelegen even waardevol en zelfs waardevoller kan zijn dan een grotere woning, met meerdere schouwen ergens in de buitenwijken. Ook is het aantal schouwen geen maatstaf voor de goede staat van onderhoud of van de eventuele bouwvalligheid van de huizen, een andere vanzelfsprekende, maar moeilijk te achterhalen waardemeter. Dit alles wordt gauw duidelijk als men een schouwgeldlijst vergelijkt met een ongeveer gelijktijdig huishuurgeld-kohier²².

Deze beschouwingen over de slechts relatieve representativiteit der gegevens uit de capitatie- en aanverwante belastingskohieren, vooral als zij geïsoleerd gebruikt worden, zijn gebaseerd op tot nu toe misschien onvoldoend onderliggende aspecten binnen de resultaten van ouder navorsingswerk²³ en op eigen ervaringen betreffende Brabantse zeventiende-en achttiende-eeuwse situaties. Vooraleer de gradatieschaal definitief te gebruiken als een toetssteen voor de gegevens betreffende bestudeerde individuen, zou die gradatieschaal in globo moeten getoetst worden aan die te onderzoeken toestanden! Wij willen een dergelijk toetsingsgebruik van de capitaties wél aanvaarden als een voorlopige werkhypothetische methode, maar hoeden er ons echter voor ons blindweg in een kringredenering te verliezen.

Een vrij recent werk laat ons toe na te gaan op welke wijze van capitatiebelastingen gebruik werd gemaakt voor de studie van Vlaamse middeleeuwse privé-financiële structuren. Onbetwistbaar nuttig werk leverden W. Blockmans, I. de Meyer, J. Mertens, C. Pauwelyn en W. Vanderpijpen in hun *Studiën betreffende de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw*²⁴. Van een echt ploegwerk schijnt in dit geval niet

21. Stadsarchief Leuven (SAL), no. 1765, fo. 235-251; uittreksels op fo. 245 vo en 248.

22. Iets dergelijks gebeurde in het Seminarie Nieuwe Geschiedenis van de Katholieke Universiteit Leuven, onder leiding van professor J. A. van Houtte, tijdens de academiejaren 1965-1966 en 1966-1967, met een huishuurgeldlijst van 1670 en een schouwgeldkohier van 1671 voor de Leuvense wijk van de Grote Markt.

23. Bijvoorbeeld bij Hélin, *Les capitations*, 281-302; *idem*, 'A la recherche', 158.

24. W. Blockmans, I. de Meyer, J. Mertens, C. Pauwelyn en W. Vanderpijpen, *Studiën betreffende*

volledig spraak te zijn. Hogergenoemde auteurs blijken, na aanvankelijk volledig of gedeeltelijk individueel gewerkt te hebben, *postfactum* hun krachten te hebben gebundeld, ten einde door een onderling overleg meer vergelijkbare resultaten te bekomen en gemeenschappelijke besluiten te kunnen formuleren. De Meyer, Mertens en Vanderpijpen werkten nauwer samen, doordat laatstgenoemde bepaalde elementen uit het werk van beide anderen ging bundelen.

Veel voordelen heeft de groepswerking zeker niet opgeleverd. Mejuffrouw De Meyer bestudeerde 'De sociale structuren te Brugge in de 14e eeuw' (7-78) aan de hand van een capitatibelasting van 1394-1396 met betrekking tot drie van de zes Brugse 'zestendelen' of stadswijken: Sint Niklaas, Sint Jacob en Onze Lieve Vrouw. De elementen betreffende de beroepsstructuur aldaar vergeleek zij met gegevens uit de lijsten der weerbare mannen van 1302, 1338-1340 en 1379. De inhoud van het capitatiekohier van 1394-1396 werd gepubliceerd door I. de Meyer en W. Vanderpijpen in deel II van deze publikatie²⁵. W. Vanderpijpen maakte een 'Vergelijking van de sociale samenstelling van de bevolking van het St.-Jakobszestendeel te Brugge in 1382-83 en 1394-96' (79-94); hij gebruikte voor 1394-1396 dezelfde bron als mejuffrouw De Meyer en voor 1382-1383 in de eerste plaats een soort kadastrale belasting op het huizenbezit en ten tweede een hoofdelijke belasting op basis van het huizenbezit, die mogelijk per straat zou kunnen bedoeld zijn geweest, met dien verstande dat iemand, naargelang hij in meerdere straten huizen bezat, meermaals in het kohier kon voorkomen. Deze interpretatie verschilt van die voorgestaan door J. Mertens, die op dezelfde bronnen steunde voor zijn 'Sociale geografie van de St.-Jakobswijk te Brugge (1382-83)' (95-131). Deze onderzoeker beschouwt het eerste kohier van 1382-1383 eveneens als kadastraal, maar ziet in het tweede een gewone capitatibelasting. Blijkbaar zijn voor hem 'dezelfde persoonsnamen in verschillende straten slechts homoniemen' (Vanderpijpen opperde deze hypothese, 82). Dat deze onzekerheid de interpretatie ernstig kan beïnvloeden is wel voor iedereen duidelijk. W. Blockmans vond 'Nieuwe gegevens over de goeode burgerij van Brugge in de 13e en vooral 15e eeuw' (133-154). Hij maakte gebruik van een *pointing* van 1281, een lenings- en *pointingsregister* uit 1436 betreffende het Karmerszestendeel, en leningsrekeningen uit 1488 en 1490 slaande op de stad Brugge in haar totaliteit. Mevrouw C. Pauwelyn bestudeerde 'De goeode burgerij van Kortrijk in de 15e eeuw (1433-1496)' (155-213) en wel aan de hand van een stedelijke gedwongen lening van 1436, van een stedelijke capitatibelasting op de poorters van stad en kasselrij in 1440 en van buitengewone zettingen uit 1477-1478. Nogmaals W. Blockmans deed 'Peilingen naar de sociale structuren te Gent tijdens de late 15e eeuw' (215-262), steunend op een bijzondere personele belasting uit 1477, een heffingslijst uit 1477-1479, een gedeeltelijk bewaarde lijst van een evenredige belasting op het roerend en onroerend bezit van 1492 en een forfaitaire gezinsbelasting van 1494; vooral de gegevens betreffende 1492 werden bewerkt. Uit deze opsomming blijkt reeds dat hier bronnen van onderling erg verschillende aard bewerkt en naast elkaar geplaatst werden.

Ieder van deze auteurs heeft de resultaten van zijn onderzoek gegoten in een eigen opstelvorm, beantwoordend aan zijn persoonlijk karakter. Deze boorde dieper in een sociaal-economische richting, gene hield het meer bij sociaal-financiële structuren, een andere bleef korter bij het fiscale karakter der bronnen. Wij willen hier even de grote gemeenschappelijke lijnen van deze zes enquêtes schetsen.

de sociale structuren te Brugge, Kortrijk en Gent in de 14e en 15e eeuw, I, *Tekst*. Standen en Landen, LIV (Heule, 1971).

25. *Ibidem*, II, *Tabellen*. *De sociale structuren van de St.-Jacobs-, St.-Niklaas- en O. L. Vrouw-zestendelen in Brugge in 1394-1396*. Standen en Landen, LVII (Heule, 1972).

Met een grote nauwgezetheid hebben allen de gebruikte capitatielijsten in hun historisch kader geplaatst en hebben zij alle vindbare nevendocumenten opgezocht. Wegens de aard van de middeleeuwse archivalisch-administratieve toestanden heeft echter niet iedereen de precieze fiscale basisnormen van de capitatiebelasting(en) kunnen ontdekken.

De vaststelling van de fiscale omvang van de bronnen was de tweede opdracht. Ook deze bracht heel wat moeilijkheden met zich mee. De lijsten van 1382-1383 (Vanderpijpen en Mertens) bleken moeilijk kwalificeerbaar. Het kohier van de Brugse lening van 1490 slaat op het goeode bevolkingsdeel van de stad; uiteraard is dit ook voor de Gentse belastinglijst der Sint Jacobsparochie van 1492 en voor de Kortrijkse van 1477-1478 het geval. De Brugse lijsten van 1394-1396 en het Kortrijkse kohier van 1440 betreffen alle burgers, behalve natuurlijk de armen, die toch niet konden betalen.

Vervolgens werden het stramien van de fiscale aanslagvoeten, het aantal aangeslagenen en het procentueel aandeel van de aanslaggroepen bestudeerd, om dan over te gaan tot de constructie van fiscale bevolkingsklassen. Ieder auteur deed dit volgens eigen normen: I. de Meyer bleef in het vage hierover; W. Vanderpijpen werkte op basis van procentuele bijdrageaandelen; J. Mertens steunde op loongegevens; W. Blockmans eerbiedigde zowel voor Brugge als voor Gent de standaardindeling van de aanslag; C. Pauwelyn koos een extern sociaal-financieel argument.

Dan heeft iedereen zowat naar eigen inspiratie verder gewerkt, het zuivere fiscale terrein verlatend, op zoek naar sociaal-economische resultaten, met het uitgesproken inzicht een - zij het slechts gedeeltelijk - antwoord te geven op de door de sectie Geschiedenis van het zesentwintigste Vlaams Filologencongres (1967) gestelde vragen. Het verband tussen de beroepsstructuren en de fiscale categorieën hield I. de Meyer, W. Vanderpijpen en C. Pauwelyn bezig. De sociaal-financiële positie der leden van de stedelijke magistratuur werd onderzocht door De Meyer, Blockmans en Pauwelyn. Betroffen hun capitatiekohieren meerdere stadswijken, dan hebben onze auteurs hun onderzoek uitgebreid tot een vergelijking tussen de wijken onderling. Enigen konden demografische conclusies trekken (Pauwelyn en Blockmans, voor Gent). J. Mertens beperkte zich tot de sociale kwalificatie der straten van de Brugse Sint Jacobswijk en waagde zich wijselijk - gezien de hogervermelde moeilijkheden met zijn bronnen - niet op het vlak der individuen. Ofschoon mevrouw Pauwelyn kon beschikken over een capitatiebelasting slaand op alle stadsbewoners (de armen uitgezonderd), beperkte zij zich tot de goeode klassen. W. Vanderpijpen, W. Blockmans en C. Pauwelyn hadden oog voor de evolutie die zich zowel binnen de klassen als binnen de beroepen in de loop der dertiende, veertiende en vijftiende eeuwen hebben gemanifesteerd.

Uit deze inhoudsopgave moge blijken dat deze onderzoekers zich geen moeite hebben gespaard en hun inspanning beloofd zagen, met vrij valabele individuele resultaten. Daarvoor verdienen zij beslist onze achting en onze dank. Indien zij soms slechts onvolkomen of benaderend konden concluderen, dan dient zulks onder meer op de rekening gezet te worden van de veelal weinig omvangrijke 'middeleeuwse' documentatietoestanden.

Wij kunnen ons echter niet ontdoen van de indruk dat anderen het in de toekomst toch best eens anders moesten aanpakken, stelselmatiger, regelmatig. Gaat het bijvoorbeeld op enerzijds te betreuren dat de vergelijkbaarheid van de gegevens der verschillende enquêtes eerder gering is ('Slotbeschouwing', 273-275), en anderzijds niets ondernomen te hebben om enige vergelijkingsmogelijkheid te creëren? Nemen wij bijvoorbeeld de bovengeciteerde diversiteit bij het construeren van fiscale bevolkingsklassen. Een *teamwork* bestaat er onder andere in samen een gemeenschappelijke werkwijze uit te kienen. Zelf zochten wij naar een statistische methode die zou toelaten de gegevens uit erg verschillende capi-

tatiekohieren in onderling vergelijkbare bezitscategorieën te schuiven. Wij presenteren ons systeem voor wat het waard is. Eerst berekenen wij de mediaan der verschuilende belasting-categorieën of sommen waarmee de individuen belast werden. Onder klasse I laten wij alle belastingbetalers ressorteren die de helft van die mediaan en minder betaalden; klasse II zal bestaan uit degenen die meer dan de halve mediaan en tot en met de mediaan bijdroegen; klasse III omvat de betalers van meer dan de dubbele mediaan; tot de klasse IV behoren degenen die meer dan het dubbele van de mediaan hebben neergeteld. Dan kunnen wij onder andere het procentuele aandeel van de onder de vier klassen ressorterende personen ten opzichte van het totaal der aangeslagenen berekenen. - Niet alle auteurs hebben hun capitatiekohieren gepubliceerd. Nemen wij het beschikbaar gestelde materiaal en passen wij er onze methode op toe:

	Brugge (3 zestendelen) 1394/6	Brugge (St. Jacob) 1382/3		Brugge 1490	Gent (St. Jacob) 1492
		1e lijst	2e lijst		
I	83 %	39,3%	51,6%	55,3%	52,6%
II	12 %	30,6%	24,3%	22,3%	27,3%
III	3,9%	18,1%	13,9%	14,1%	14,3%
IV	1,1 %	12 %	10,2%	8,3%	5,8%

De resultaten mogen wel 'gelukkig' genoemd worden. De cijfers voor 'Brugge, 1382/3, 2e lijst', 'Brugge, 1490' en 'Gent, 1492' betreffen capitaties die slechts de goeuden belastten. 'Brugge, 1382/3, 1e lijst' valt duidelijk uit de toon; het schijnt hier niet om een voor dit onderzoek bruikbare bron te gaan. De hogervermelde moeilijkheden in verband met het karakteriseren van het kohier lieten dit reeds vermoeden. 'Brugge, 1394/6' sloeg op alle inwoners. Het is een capitatie in de volle zin van de term (natuurlijk weer de armen uitgezonderd) en niet meer vergelijkbaar met een hoofdgeld dat slechts op de goeuden slaat. Wij citeren even de resultaten bekomen met een andere dergelijke bron, in plaats en tijd ver genoeg verwijderd van 'Brugge, 1394/6' om op te vallen door haar gelijkis: Leuven, 1702; I: 79,26%, II: 17,96%, III: 2,47% en IV: 0,31 %²⁶. Het is duidelijk dat hier het systeem van Brugge in 1394-1396 aanwezig is. Moeten wij al deze overeenkomsten interpreteren als een soort stabiliteit in de Zuidnederlandse stedelijke privé-financiële structuren en de cijfers dus beschouwen als de weerspiegeling van die zo gezochte privé-financiële structuren, of dienen wij te geloven in het bestaan van een alom toegepast fiscaal systeem: de overgrote massa betaalt een bijna gelijke minimumbijdrage en de meer-bezitters dragen sterker getrapte en ietwat zwaardere aanslagen? Laten wij het hierbij laten voor wat onze kritiek op het *teamwork* betreft.

Strenger willen wij oordelen over de poging van I. de Meyer om een verband te leggen tussen de beroepsstructuur en de privé-financiële structuur. De bladzijden 12 tot 77 zijn jammer genoeg een redenering 'zonder geheugen' geworden. Dat mejuffrouw De Meyer er niet in geslaagd is een vrij grote massa mensen (ca. 2/3 van het totaal) qua beroep te identificeren is wellicht de schuld van het te zeldzame documentatiemateriaal. Indien haar capitatielijst niet gepubliceerd was geworden (deel II), dan hadden wij nooit durven vermoeden hoe gebrekkig haar beroepsidentificaties wel waren. Het hele tweede deel krioelt van onzekerheden en allicht van onmogelijkheden, veroorzaakt door het optreden van

26. SAL, nr. 3295.

homoniemen. Het valt te betreuren dat over dit verschijnsel niets gezegd werd in een inleiding. Onder die voorwaarden verliest de representativiteit van ca. 1/3 (p. 36) nog een deel van haar kracht. Wij hopen dat de andere auteurs die dit probleem aansneden realistisch geweest zijn.

De waarde van het onderzoek van W. Vanderpijpen komt in het gedrang door de geringe bruikbaarheid van een der kohieren van 1382-1383. In het onderhavige boek kunnen wij drie hoofdbewerkingen onderscheiden: 1) de studie en de behandeling van speciale fiscale bronnen, de capitaties en de lijsten met een gelijkaardig karakter, aan de hand van dewelke aan alle belastingbetalenden een sociaal-structurende kwalificatie gegeven wordt; 2) een sprong van de fiscale naar de sociale geschiedenis, namelijk het identificeren naar stand of beroep van de belastingplichtigen uit punt één; 3) de vergelijking van de gecombineerde gegevens uit de punten één en twee met individuele gegevens van privé-financiële aard betreffende de hogergenoemde belastingbetalers.

Dit komt neer op de opgave gesteld door het zesentwintigste Vlaams Filologencongres, sectie Geschiedenis: het toetsen aan een valabel gradatiestelsel van individuele 'impressionistische' elementen. Het hier besproken boek leerde ons dat de daartoe volkomen valabele bronnen vrij zeldzaam zijn en dat voor punt twee de mogelijkheden tot struikelen groot zijn. Punt drie is eigenlijk alleen door mevrouw Pauwelyn bereikt. Laten de anderen dit niet als een verwijt van onzentwege opnemen.

Wij raken er hoe langer hoe stelliger van overtuigd dat de studie der sociale structuren en der privé-financiële in het bijzonder tijdens de laatste jaren een ongeduldig en ietwat overhaast haken naar onmiddellijke eindresultaten geweest is. Wij raden aan in het vervolg punten één en twee als afzonderlijke doelen te beschouwen, doelen die eerst met een grote zekerheid dienen bereikt, vooraleer de sprong naar punt drie mag gewaagd worden. Wat het eerste punt betreft, wensen wij enige nuttige werken uit Frankrijk ter vergelijking te signaleren: het boek van mevrouw A. Higounet-Nadal over Périgueux²⁷ en de studie van professor J. Favier over Parijs²⁸. Punt twee zien wij als een lijst van bijvoorbeeld 'alle' tijdens een bepaalde periode in een stad levende personen (een halve eeuw of een eeuw, met een voldoende vóórmarge van één generatie). Die lijst moet bestaan uit onderafdelingen op basis van alle mogelijke beroepen; voor zijn samenstelling moeten alle mogelijke bronnen benuttigd worden. Dan eerst wordt een identificatie van de belastingbetalers zonder gevaar voor grove fouten mogelijk en kan het 'impressionistisch' werken van start gaan.

Gezien de zeldzaamheid van geschikte bronnen met een capitatiekarakter en rekening houdend met de hoger besproken moeilijkheden met betrekking tot het toetsen aan deze documenten van meer 'impressionistisch'-getinte bronnen, vinden wij het niet noodzakelijk een privé-financiële studie te laten gepaard gaan met een capitatieonderzoek. Naast een studie van de staten van goed en van de weeskamer-rekeningen, zou vooral ook nog gebruik moeten gemaakt worden van twee voorname soorten notariële protocollen, namelijk van de huwelijkscontracten en van de akten van scheiding en deling, dat wil zeggen van de akten betreffende de deling van nalatenschappen onder de erfgenamen van de overledenen. Deze documenten hebben een statischer karakter dan de andere notariële

27. A. Higounet-Nadal, *Les comptes de la taille et les sources de l'histoire démographique de Périgueux au XIVe siècle*. Ecole pratique des hautes études, VIe section, démographie et sociétés, IX (Parijs, 1965).

28. J. Favier, *Les contribuables parisiens à la fin de la Guerre de Cent Ans. Les rôles d'impôt de 1421, 1423 et 1438*. Hautes études médiévales et modernes, XI (Genève, 1970).

bronnen, die dan weer beter geschikt zijn voor een meer 'impressionistisch' onderzoek. Een studie op basis van deze 'statische' bronnen, al dan niet gecombineerd met de evolutieve of 'impressionistische', kan best zelfstandig gebeuren. Een dergelijke standen- en beroepenlijst (punt twee) blijft echter altijd de noodzakelijke basis.

Wij weten dat een redelijk 'juiste' sociale studie van een dergelijk kaliber zeer gedetailleerd zal moeten zijn, schier eindeloos en ook wel saai kan worden en in grote mate gebruik zal moeten maken van de genealogische technieken die nu, jammer genoeg, grotendeels nog tot het amateurstoneel behoren. Tenslotte willen wij eraan herinneren dat wie nieuwe wegen opgaat en nieuwe methoden aanwendt, ook steeds zal moeten steunen op de gevestigde regels van de ervaring en van de kritische voorzichtigheid²⁹.

29. Bij het ter perse gaan van deze aantekeningen verscheen het derde deel van Blockmans, e.a., *Studiën sociale structuren, III, Tabellen en register van persoonsnamen*. Standen en Landen, LXIII (Heule, 1973). Behalve de publikatie van de door Blockmans en mevrouw Pauwelyn verwerkte documentatie (9-45, 139-198 en 211-286), biedt dit deel ook nog een nieuw en dus totaal onverwacht besluit door W. Blockmans, 'Sociale stratifikatie in de late middeleeuwen. Bronnen, methoden en problemen' (199-210) en een nieuwe bijdrage: L. Wynant, 'Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed 1380-1389' (47-137). De recensie van dit boek zal later in dit tijdschrift verschijnen.

Schrijvers over Oost-Indië: een studie en een slotsom

H. BAUDET

Rob Nieuwenhuys, *Oost-Indische Spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden* (Amsterdam: Querido, 1973, 645 blz., f59.-).

I

Hoe een fascinerend boek Rob Nieuwenhuys' *Oost-Indische Spiegel* ook geworden is, het schrijven daarvan is, naar hij zelf meedeelt (624), de auteur allerminst gemakkelijk afgestaan. Dat gaat het schrijven van deze bespreking de auteur daarvan, op diens beurt, ook niet en die mag dan wel beginnen met zich af te vragen, hoe dat komt. Misschien heeft Nieuwenhuys zelf al een gedeeltelijk antwoord of een eerste aanzet tot een antwoord op die vraag gegeven (623): 'Ik kan niet ontkennen dat mijn boek op twee gedachten hinkt. Moest ik er een leesboek van maken of een studieboek?' De oplossing, zegt hij dan, heeft hij gezocht in een bekend compromis: een leesboek en een beredeneerd literatuur-overzicht voor verdere studie naast elkaar. Er zijn inderdaad vele voorbeelden, waar dit procédé is toegepast en bevredigend heeft gewerkt. Dat doet het tot op zekere hoogte ook wel in dit geval, want de analytische bibliografie is van zeer hoog gehalte en het leesboek uiterst leesbaar. Maar de ongelijkbenigheid aan de basis van het boek is misschien toch essentiëler dan Nieuwenhuys met dat enkele zinnetje heeft aangegeven. Zij blijft onmiskenbaar. Door de prothese van het literatuur-overzicht wordt zij wel wat gecorrigeerd maar niet weggewerkt of onzichtbaar gemaakt.

Iets aan de bouw van dit boek doet mij onweerstaanbaar denken aan constructies in gravures van M. C. Escher. Iets erin klopt niet maar het is niet zo gemakkelijk om vast te stellen, hoe dat precies zit, en zeker niet om dat te formuleren. Maar de onderdelen, weergaloos knap vaak elk voor zich, passen op de een of andere wijze toch niet echt in elkaar. Komt dat in dit geval door de nadruk, die Nieuwenhuys steeds is blijven leggen op het litteraire karakter van zijn werkzaamheid en van zijn doeleinden, terwijl hij tenslotte met iets heel anders voor den dag gekomen is dan met een boek over letterkunde - namelijk met een boek over geschiedenis, dat, in elk geval tot historische voldoening, heel wat meer om het lijf heeft gekregen? In vorige jaren is Nieuwenhuys bij herhaling uitgenodigd om op historische conferenties wat te vertellen over zijn boek-in-woording¹. Daar legde hij er dan graag de nadruk op, dat hij zich voor die spreekbeurt zo moest omschakelen, omdat hij als litterair-historicus nu eenmaal geen historicus of socioloog was. De betekenis van dat verschil diende niet te worden onderschat. Voor de litterair-historicus gaat het immers om heel specifiek en beperkt materiaal, zelfs als hij zijn beperkingen niet al te strikt neemt. Op dat materiaal worden bovendien maatstaven van selectie en beoordelingscriteria, zoals die van litteraire kwaliteit, losgelaten, die voor historici te enenmale niet relevant zijn. Tenslotte wordt, zo had hij nog kunnen toevoegen maar dat heeft hij niet gedaan, dat materiaal met heel andere vragen benaderd dan historici, hoe verscheiden ook, plegen te stellen. Geschiedenis van een letterkunde mocht, *summa summarum*, voor historici zo interessant zijn als zij wilde, zij was uit haar aard wezenlijk anders dan de geschiedenis der historici zelf.

1. Rob Nieuwenhuys, 'Graven in Tempo Doeloe', *Tijdschrift voor geschiedenis*, LXXVII (1964) 188. Voordracht voor het dertiende congres van Nederlandse historici, 20 april 1963.